

Eesti – Läti ajalookonverents „Varjatud ja avalik kultuuripärand Valgas/Valkas ja lähikonnas.“

Toimumiskoht: **Valgamaa Kutseõppekeskus**

Korraldaja: **Valga Muuseum, Valga Linnavalitsus ja Läti-Eesti Instituut**

Konverentsi töökeeled: **eesti, läti** (sünkroontõlge)

Aeg: **8. november 2017**

Päevakava:

9.30–10.00 Kogunemine ja registreerimine. Kohv.

10.00–10.05 Avasõnad, tervitus.

10.05–10.45 **Martin Malve** (Tartu Ülikooli doktorant) „Matmispaikade arheoloogilised uuringud Valgas ja Valgamaal“.

10.45–11.25 **Mg.hist. Ilze Mālkalniete** (Läti rahvuslik ajaloomuuseum)

“Ērgeme keskaegne ordulinnus – minevik, olevik, tulevik”

11.25–12.05 **Aare Olander** (OÜ Grow Audit, juhatuse liige) „Valga linna kadunud vaated“

12.05–12.20 **Uku Freiberg, Hades Prans** (Lüllemäe Põhikooli õpilased) „Kuidas me ajaloolist metsavenna punkrit taastasime“ Juhendajad: **Rolf Saarna** (Lüllemäe Põhikooli õpetaja), **Kaido Kama**

12.20–13.05 Lõuna

13.05–13.45 **Oliver Orro** (Eesti Kunstiakadeemia teadur) “Valga puitelamute tüüpidest ja eripäradest“.

13.45–14.25 **Ligita Drubiņa** (Valka Koduloomuuseumi teadur) “Valka: Lugaži väljak, Lugaži evangeelne luterlik kirik”.

14.25–15.00 **Diskussioon** „Mis edasi ehk mida teha meie rikkaliku kultuuripärandiga Valgas/Valkas?“ Diskussioonil osalevad Valga ja Valka kohalike omavalitsuste esindajad, muinsuskaitse esindajad, konverentsil osalenud lektorid.

15.30–16.30 Huvilistele (eelregistreerimisega) linnaekskursioon Oliver Orro juhtimisel: “Muinsuskaitse pilguga Valgas“. Kogunemiskoht: endine Ramsi veski hoone (Tartu mnt 2, Valga).

Moderaator: **Pikne Kama** (Valga Muuseumi direktor)

Martin Malve, luuarheoloog. Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut

Matmispaikade arheoloogilised uuringud Valgas ja Valgamaal

Valga linnas ja selle ümbruses on viimase üheksa aasta jooksul toimunud kolm suuremat kalmistu päästekaevamist, mille käigus avati kümneid haudu: Valga Jaani kiriku kirikaaia, Hargla vanal kihelkonnakalmistul ja Niklasmäe külakalmistul.

Arheoloogilised kaevamised Valga Jaani kiriku juures toimusid 2008. aastal. Kirikaiast puhastati täielikult või osaliselt välja 12 matust. Maetute juurest avastati mitmeid münte ja vitssõlgi, mille järgi dateeriti hauad 18. sajandisse. 2011. aastal avastati Valgast 41 km kagusse jäävalt Hargla kihelkonnakalmistult trassitööde käigus 30 tervet matust ja vähemalt 17 kaevetöödega hävitatud hauda. Müntide ja sõlgede põhjal pärinesid leitud luustikud 17.–18. sajandist. Seni viimased arheoloogilised päästekaevamised toimusid 2013. aastal Niklasmäe külakalmistul. Huarüüstajate tõttu oli suur osa matmispaigast segamini keeratud. Välitööde eesmärk oli kindlaks teha, kui suur osa kalmistust oli hävitatud ja millal sinna surnuid maeti. Kokku avati 13 laibamatust, mis pärinesid 14.–16. (17.) sajandist.

Ettekandes antakse ülevaade kalmistutelt üles võetud inimluude osteoloogilisest analüüsist. Kokku vaadati põhjalikult läbi 55 skeletti ning hulgaliselt segatud inimluid, mis pärinevad ülematmistega või muude mullatöödega lõhutud haudadest. Kes olid need inimesed, kes sinna olid maetud? Milliseid haigusi ja vigastusi õnnestus skelettidel tuvastada ja mida need räägivad kohalike elanike elu ning tervise kohta?

Ilze Mälkalniete, Mg.hist. Läti rahvuslik ajaloomuuseum, arheoloogia osakonna peavarahoidja

Ērgeme keskaegne ordulinnus – minevik, olevik, tulevik

Ērgeme (Härgmäe) linnus on ehitatud 14. sajandi algul. 15. sajandil täiendati seda kahe torniga. Linnus täitis Liivimaa ordumeistrite ööbimispaiga ja aida ülesannet. Linnus püsis kuni 17. sajandi lõpuni. Kuni 19. sajandi keskpaigani asus seal viljaladu. 20. sajandil leidsid linnusevaremed kasutamist kultuuriürituste korraldamise kohana.

2013. aastast toimuvad linnuse asukohas aktiivsed arheoloogilised uurimis- ja müüride konserveerimistööd ning hooldustööd. Ümara Põhjatorni müürid on

osaliselt toestatud, vähendatud on prahikihti, taastatud on sissepääs esimesel korrusel ja trepp päris üles välja. Lisaks taastati linnuse idakorpuse väravad, mille juures 20. –21. sajandil asus vabaõhulava. 2016. aastal algasid uurimistööd linnuse lõunapoolses osas, ruumis, kust leiti 17. sajandist pärinev lagunenud ahi, mis oli laotud rohelistest glasuuritud ahjukividest.

2016. aastal taaslustati tava korraldada linnusehoovis kontserte. Pärast konserveerimistööde lõpetamist ja katuse paigaldamist on avatud Ērgeme linnuse ruumid neljal korrusel, mida nii kohalikud elanikud kui turistid võivad kasutada puhkamise ja hariduslikel eesmärkidel. Sellised taastamistööd annavad tööd kohalikele elanikele, tööde käigus korrastatakse ümbruskond ja paik saab laiemat tuntuks – linnus jutustab oma ajalugu tulevastele põlvedele ning pakub kohta puhkuseks, meelelahutuseks ja kultuuriüritusteks.

Aare Olander, OÜ Grow Audit, juhatuse liige

Valga kadunud vaated

„Kadunud vaated“ kujutab endast projekti, mille väljundiks on raamatud Eesti linnade ja teiste tähelepanuväärsete paikade väljanägemise kohta minevikus ja tänapäeval. Tegemist pole klassikalise „enne ja nüüd“-esitlusega, kus iga üksiku vana foto kõrvale on seatud võimalikult samast võttepunkti pildistatud tänapäeva foto. Pigem on üritatud kokku viia sama motiivi (hoone, taiese, rajatise, tänavalõigu, väljaku jne) võimalikult eri aegadel kujutavad fotod. Projekt algas 2011. aastal ilmunud raamatuga Tallinnast, täpsemini vanalinna ümbritsevast kesklinna vööndist, mille kohta autor oli 30 aasta jooksul oma isikliku arhiivi kogunud vanu fotosid. Töö teiste linnadega on jätkunud valdavalt avalikele muuseumidele ja arhiividele kuuluva pildimaterjaliga, Selle avaldamist võiks käsitleda ka kui „tolmupühkimist“ muuseumivaradelt, kuivõrd need jõuavad trükituna avalikkuse ette, liituvad kujutatud paikade „kohamäluga“ ja tihtipeale täpsustub piltide kohta käiv info. Autori ülesandeks pole olnud mitte ainult eri ajastute piltide kokkuviiimine, vaid ka uurimistöö: mis ja millal? Millal on üks või teine hoone valminud, ümber ehitatud, lammutatud? Milleks on hoonet kasutatud, mis asutused on seal asunud? Kes on hoonega seotud olulised isikud?

Töö Valga vaadetega algas 2012. aastal, esialgu osana raamatust, mis oleks hõlmanud kõik Lõuna-Eesti suuremad linnad ning toetunud ENSV perioodist Filmiarhiivi ja vanemast ajast Ajaloomuuseumi fotomaterjalile. Peatselt selgus,

et kõik see ühtede kaante vahele ei mahu ja detsembris 2013 ilmus Tartu eraldi raamatuna. Järgmisena ilmnes, et ka Viljandi kõrvale midagi muud ei mahu ja see ilmus eraldi raamatuna detsembris 2015. Järgmine avastus oli, et ka Võru ja Valga ei sobi kokku, nii ongi nüüd Valga ilmunud eraldi raamatuna, lisaks neile ülejäänud kaks tänase Valgamaa linna – Tõrva ja Otepää.

Valga vanade vaadete valik on osutunud piisavaks. Ühtki olulist hoonet või paika, millest kunagi pole pilti tehtud, lõpuks ei jäänud. Valdav osa piltidest on pärit Valga muuseumi kogudest. Eraldi tuleb märkida Benno Pipparit, kes aastail 1960–1961 on detailselt üles pildistanud suure osa Valga hooneid – sealhulgas eriti just ajale jalgu jäänuid, mida peatselt ootas ees lammutamine.

Info fotodel kujutatu kohta on Valga puhul olnud suht kergesti leitav, olgugi et kapitaalset monograafiat linna ajaloo kohta pole siiani kokku pandud. Suureks abiks olid Mari Juzari kirjutised Valga Muuseumi aastaraamatutes, samuti Arved Duvini koostatud kaks „Valga linna kroonikaraamatut“.

Järgnev pildikomplekt annab lühida ülevaate töö käigus esile tulnud põnevamate leidudest ja avastustest ning Valga linnas viimasel 100–120 aastal enim muutunud paikadest.

Uku Freiberg, Hades Prans, Lüllemäe Põhikooli õpilased

Kuidas me ajaloolist metsavendade punkrit taastasime?

Mõte sai alguse sellest, kui me sõbraga plaanisime metsa suuremat onni ehitada, sellist mida keegi üles ei leiaks. Salajase onni mõttest idanes unistus teha asja suuremalt ning teha valmis ehtne punker. Kuna koolis tuleb kaheksandas klassis teha loovtöö, otsustasime mitte lihtsalt metsas auku kaevata, vaid uurida rohkem metsavendluse kohta ja ehitada punker loovtöö raames. Algul meil ei olnud selget ettekujutust kuidas ja kuhu me seda ehitama hakkame. Rääkisime oma koolipoolse juhendajaga ja palusime teiseks juhendajaks Kaido Kama. Mõtlesime nii ja naa ning otsustasime, et võiks uuesti taastada Alfred Käärmani talvepunkri, mis asub Perajärvel. Seda punkrit on Alfred Käärmani juhendamisel 1989. aastal juba ka taastatud ja ta ise on seda oma raamatus „Surmavaenlase vastu“ põhjalikult ka kirjeldanud. Alfred Käärmann oli legendaarne metsavend, kes sündis 1922. aastal Harglas ja suri 2010. aastal. Ta osales Eesti kaitsmisel 1944. aastal ning pärast Lõuna-Eesti Punaarmee kätte langemist läks metsa. 1945. aastal sai ta haarangu käigus nii tõsiselt vigi, et käsi tuli amputeerida. Ta tabati alles 1952. aastal reetmise tulemusena. Seejärel veetis ta 15 aastat

Venemaal vangilaagrites. Alfred Käärman oli ka Eesti Kongressi liige ja ta on metsavendlusest kirjutanud raamatud „Metsavenna käsiraamat“, „Sissitegevuse käsiraamat“, „ Surmavaenlase vastu“, „Udumäe Kodutütar“ ning „Vabaduse vaim“. Mõnda ega arvasin ma, et teeme oma sõbraga seda kahekesi, kuid siis hakkas see mõte paisuma järjest suuremaks. Keskkonnaamet lisas punkritaastamise oma pärandkultuuri tutvustavate ürituste sarja ja aitas korraldamisega, RMK pani õla alla materjalide hankimisele, Kaitseliidust tulid kolm noormeest appi ning Kaido otsis üles eelmise taastamise juures olnud mehed. Abilisi ja huvilisi oli palju. Punkri taastamine kestis kolm päeva, mille jooksul sai tehtud puhtaks punkri auk, püstitatud seinad ja katus ning ehitatud pliit. Lisaks punkri taastamisele toimus neljandal päeval Ähijärve külustuskeskuses seminar, kus Valdur Raudvassar, Martin Herem, Arnold Unt, Kaido Kama ja Alfred Käärmani poeg Asso Kond rääkisid metsavendlusest ning mälestusi Alfred Käärmanist.

Oliver Orro, Eesti Kunstiakadeemia teadur

Valga puitelamute tüüpidest ja eripäradest

Tänapäeva muinsuskaitset ja arhitektuuriajaloo-uurimist huvitab esindusliku ja erilise kõrval ka argipäevane ja tüüpiline. Valga elanike arvu kiire kasv seoses oluliseks raudteesõlmeks kujunemisega 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul tõi kaasa ka agulihoonestuse vohamise. Lisaks oli linna äärealadel juba varasemast ajast olemas hulk tagasihoidlikke, valdavalt ühekorruselisi puitelamuid. Kui Valga linnasüda sai tugevasti kannatada II Maailmasõjas ja paljusid selle piirkonna puithooneid tunneme me seetõttu vaid vanade fotode kaudu, siis kaugemates eeslinnades on 20. sajandi II kümnendiks välja kujunenud tänavapilt, vähemasti teatud ruumilõikudes, praeguse ni hämmastavalt terviklikult säilinud. Oliver Orro vaatlebki oma ettekandes just neid, seni vähe uurijate tähelepanu pälvinud ja esmapilgul ehk ebaatraktiivseid hooneid. Lähemal uurimisel selgub, et Valga vanemad puitelamud on tüpoloogiliselt vägagi mitmekesised, siin näeb muuhulgas ka sääraseid hoonetüüpe, mida teistes Eesti linnades sellisel määral ei leidugi. Elamutüüpide teisenemine ja nende ruumilise sisestruktuuri muutumine annab tunnistust ka linna sotsiaalsest arengust. Valgas, kus eestlaste ja lätlaste arv linnaelanike seas 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul kiiresti kasvas, haarati esimesena Eestis enda kätte ka linnavalitsemise ohjad. Ajal, mil valimisõiguse saamisel kehtis veel varanduslik tsensus, st linnavolikogu said valida ennekõike kinnisvaraomanikud, sai see suuresti võimalikuks just tänu

eestlastest ja lätlastest väikeomanikele, kellele kuulusid enamasti just kaugemate linnaosade puitmajad. Nii illustreerivad tagasihoidlike agulitarede read Valgas ka kogu toonase Eesti ühiskonna jaoks olulisi majanduslikke ja poliitilisi protsesse.

Ligita Drubiņa, Valka koduloomuuseumi teadur

Valka: Lugaži väljak ja Lugaži evangeelne luterlik kirik

Valka linna idaosa on ajalooliselt seotud kohanimega „Lugaži” (saksa keeles Luhde, eesti keeles Luke). Siin asusid Lugaži evangeelse luterliku koguduse kirik ja teised selle valdused, samuti Lugaži mõisa maa.

Lugaži väljak
20. sajandi esimese veerandini kasutati nimetust „Lugaži väljak” kogu praeguse Valka osa kohta alates Konnoajast (Varžupīte) kuni Beverīnas tänavani. Tänapäeval tähendab nimetus „Lugaži väljak” ala praeguste tänavate Rīgas, Beverīnas, Raiņa ja Dārziņa vahel. Oma ettekandes keskendun sellele piirkonnale, mis asub Valka linna kultuurimaja juures.

20. sajandi revolutsioonide ja kodusõja päevil sai väljakust miitingute ja koosolekute toimumispaik. Rīgas tänava poolset tasast osa kasutati spordivõistlusteks. 1930. aastatel täideti mullaga ja tasandati madalam osa. Väljakul toimusid mitmed paraadid, näiteks 18. novembril (Läti Vabariigi iseseisvuspäev) ja teistel Läti rahvale olulistel tähtpäevadel. Valka omavalitsus soovis 1930. aastatel siia haljasala rajada. Nõukogude ajal, kuni aastani 1975 oli siin lillepeenarde ja istepinkidega park. Nagu 20. sajandile kohane, asusid ka siinsel keskväljakul linna „peamised” mälestuskivid – Stalinile ja Leninile.

Huvitav on olnud olukord väljaku nimetusega. 1939. aastani ametlikku nimetust polnudki, kuid sama aasta novembris otsustas linnavolikogu koha nimetada „Ühtsuse väljakuks” („Vienības laukums”). Rahvas siiski seda omaks ei võtnud. Pärast II maailmasõda kutsuti väljakut lihtsalt skvääriks või pargiks. Pärast Lenini mälestuskivi paigaldamist hakati paika hüüdma „Lenini väljakuks”. 1990. aastal võttis linna omavalitsus vastu otsuse nimetada plats ümber „Lugaži väljakuks”.

15. novembril 2014. aastal avati Lugaži väljakul mälestuskivi Läti esimesele peaministrile ja riigi presidendile Kārlis Ulmanisele /1877–1942/. Väljakul lehviv praegu ka suuremõõtmeline punavalgepunane lipp.

Tulevikus on kavas suurendada Lugaži väljaku murupinda ja istutada juurde dekoratiivseid taimi.

Valka-Lugaži evangeelse luterliku koguduse kirik
Tänavu möödub 540 aastat sellest, kui Lugaži koguduse ja kiriku nimi esimest korda ajalooallikatesse ilmus. Käesoleval ajal on selle nimetus „Valka-Lugaži evangeelse luterliku koguduse kirik”.

Lugaži kogudusele ehitati kivikirik 17. sajandi keskpaigas. 18. sajandil hävines kirik täielikult koguni kahel korral. 1907. aasta algul toimus hoones tulekahju, mille tulemusena said kannatada katusekonstruktsioonid ja põles ka torn. 2. mail 1910. aastal toimus taastatud kiriku pühitsemine. 20. sajandil leidsid mitmel korral aset nii kiriku kui selle torni remonditööd. Suuremas tööd jätkuvad ka 21. sajandil.

Stiililt on kirik basiilika-tüüpi. Valka-Lugaži kirik on tüüpiline Vidzeme luterlik jumalakoda, mille viilkatuse kohal kõrgub avatud galeriaga hulknurkne tornikonstruktsioon. Hoone välisilme on lihtne. Sagedased taastamistööd kiriku ajaloos on jätnud hoonele vastavatele perioodidele omaste arhitektuurstiilide tunnusjooni. Näiteks võib märgata nii gooti ja baroki kui rahvusliku romantismi tunnuseid.

Palju aastaid on teeninud tornikell – tänavu täitub 240 aastat.

Tänapäeval on Lugaži kirik palju enam kui jumalakoda. Selle torn täidab ka vaatetorni ülesannet. Tänu kiriku asukohale Läti-Eesti piiri läheduses avaneb umbes seitsmekorruselise maja kõrguselt vaade nii Valkale Lätis kui Valgale Eestis.

Valka-Lugaži evangeelse luterliku koguduse kirik on riikliku tähtsusega arhitektuurimälestis.